

DOSYA/DERLEME**BELİRSİZLİĞİN DÜZENLEYİCİ ETKİSİ:
TAŞERONLUK MÜESSESESİ ÜZERİNE
SAPTAMALAR**

Ali Murat ÖZDEMİR*

Giriş

Taşeron kavramı dolayımı ile ifadesini bulan toplumsal ilişkiler seti, hem akademik hem de güncel yazımda -yine aynı kavram dolayımı ile- sanki bir bütünün parçası değilmiş de, bu bütüne (az gelişmiş Türkiye kapitalizmine ve bunun içerisinde bulunduğu daha geniş ölçekli kapitalizmlere) harici bir nesneymiş gibi kullanılmaya başlanıyor. Bir dönem enflasyon ve her dönem trafik sorununu tanımlayış biçimimize benzer biçimde, bir "taşeron canavarının" yolda olduğunu söylemek mümkün gibi. Taşeron kavramının gerektirdiği etkinlikler sermayenin karı maksimize etme maksadına bağlı etkinliklerdir. Unutulmamalıdır ki, işsizlikteki yükseliş kendiliğinden emek gücü metasının değerini düşürmez. İşsizlikteki yükseliş ancak emek gücü metasını arz eden cephede iş için rekabette tahvil edilebilirse bu sonuç doğar. Bu yüzden sermaye ve temsilcileri hiçbir zaman işsizlik olgusunu kendi başına "hayırlı" bir veri olarak kabul edip basitçe kenarda durmaz ve koşulların en müsait olduğu durumlarda bile işçiler arasındaki rekabeti kızıştıracak bir teknolojiye ihtiyaç duyarlar. Ücretlerin fiziksel minimumu ve işgününün fiziksel maksimumu sermayenin "verebileceklerinin" ve alabileceklerinin sınırını oluşturur, taşeronluk bu "dikenli ve gelişigidişli" yolda icra edilen teknolojilerden yalnızca birisidir.

Elinizdeki yazı, taşeronu teknik ve sosyal işbölümü içerisindeki işlevleri üzerinden analiz etmenin ve bu işlevleri realize edebilecek hukuki düzenlemelerin de

bu kapsamda ele alınmasının, yukarıdaki satırlarda ifade edilen şeyleştirme eğilimine karşı direnmenin bir aracı olduğunu öngörmektedir. Bu bağlamda, önce, teknik ve sosyal işbölümü¹ bağlamında taşeronluk, sonra da taşeronluğun normatif düzenlemesindeki belirsizlik ve nihayet, belirsizliğin teknik ve sosyal işbölümü içerisinde yarattığı etkiler tartışılacaktır.

Teknik ve Sosyal İşbölümü Bağlamında Taşeronluk

Teknik ve sosyal işbölümü bağlamında taşeronluk hususu incelenirken üretim süreci içerisinde alt işvereni (taşeronu) gündeme getiren yapı üzerinde durulmak gerekir. Bu bağlamda şunlar söylenebilir:

1. Taşeronun (asıl işveren karşısında) yüklendiği iş, bir ve aynı üretim sürecinin fragmanlarından (etaplarından) birisine denk düşer. Üretim sürecini oluşturan muhtelif etabın (üretim sürecine içkin) tabii bir gereklilik sonucu oluştuğu söylenemez. Sermaye birikiminin rekabet ve sınıf mücadelesinin verili koşullarından doğan dinamikleri, sermayeyi sürekli olarak üretim sürecini ve onun etaplarının sayısı ve büyüklüğünü, dolayısı ile bu sürece müdahale zeminlerini yenilemeye iter. Sermaye, rekabet ve sınıfsal gerilimlerden doğan baskılar altında emek üretkenliğini artırıp emek gücü için ödediği miktarı düşürmeye çalışırken, emeği vasıfsızlaştırmayı tercih ettiği durumlar olabileceği gibi; emeğin vasfına gereksinim duyacağı durumlar da olabilir.

Aynı şekilde, sermaye, her birikim döneminde kolektif emeğin direnişini kırmak için tüzel kişilikleri farklı biçimlerde oluşturabilir ve farklı işletme büyüklüklerini revaçta kılabilir. Farklı etapları farklı tüzel kişilerin ortaklaşa eylemine açabilir ya da hepsini

*Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü

tek bir tüzel kişi kapitalistin emri altında toplayabilir. Tüzel kişiliklerin büyüklüğü, biçimi, çalışma tarzları, sermayenin hukuki sorumluluk alanını istenilen ölçütlerde (o dönem için "kabul edilebilir risk sınırları" içerisinde) tutabildiği gibi, (bu maksatla "keşfedilmiş" hukuki teknolojilerin bolluğunda) merkezi komutasına da halel getirmez. Bu anlamda sermayenin iktidarı, diğer iktidar alanları ile birlikte, üretim sürecinin bölümlenmesini ve bölümlerin bir ve aynı merkez komutasında farklı tüzel kişilere tevdi edilmesini de içerir. Taşeronu da, "joint venture"² da, holding biçimini de "keşfeden"³ (bir dönem için tercih edilir hale getiren), bu dinamiklerdir. Taşeronu diğer ikisinden ayıran husus, sosyal işbölümü içerisinde değil ama teknik işbölümü içerisindeki yeri/işlevidir.

2. Taşeron bir ve aynı üretim sürecinin içerisinde sürecin bütününe yöneten daha üstün bir "iradeye" (çoğu kez bir asıl/üst işveren donuna bürünen bir stratejiler ve yapısal zorunluluklar setine) bağımlıdır. Bu üstün iradenin üzerinde de başka "daha üstün" iradeler bulunabilir. Anılan "üst" ve "daha üst" makamlara ait komuta etme "hakkı" çoğu zaman üretim araçları üzerindeki -dar/hukuki anlamı ile- mülkiyetten kaynaklanır. Mülkiyet hakkının hukuksal içeriği değişirse de, alt işveren asıl/üst işveren ilişkisinin gerçekleştiği somut koşullara göre, bu hakkın taşıyıcısına farklı güçler verdiği söylenebilir. Mülkiyet hakkının somut içeriği (taşıyıcısına verdiği güç) yedek işgücü piyasasının koşullarına, ilgili ülkedeki iş hukuku uygulamalarının işçi odaklı olup olmamasına, devletin sermaye hesabına emeği denetim görevini yerine getirmesini sağlayan koşullara ve bir dolu başka belirleyene göre "üstbelirlenir". Bu somut içerik -işçiler açısından- çoğu zaman "esneklik" kavramına tekabül eden yeni edimler şekline bürünür. Tartışılanların yanısıra, sermayenin para formunun toplam üretim süreci üzerindeki görece hakimiyeti ("geniş anlamda mülkiyet" kavramı ile karşılanabilecek) mülkiyetten başka kontrol mekanizmalarında da "keşfine" yol açabilir. Örneğin, üretici, kredi koşulları nedeniyle, maliki olduğu üretim araçlarını, banka sermayesinin isteği doğrultusunda kullanmak durumunda kalabilir. Geniş ve dar anlamları ve konjonktüre göre değişen içeriği ile mülkiyet, salt sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması (dolayısı ile fraksiyonları üzerindeki denetimi) üzerinde değil, aynı zamanda emek üzerindeki toplam sermaye iktidarının (kontrol etme yetkisinin) kaynağı olarak taşeronluğun anlamlandırılmasında önemli yeri haizdir.

3. Anılan bu bağımlılık ilişkileri setleri (emek-sermaye arasında, sermayenin fraksiyonları arasında, üretim sürecinin sınıf çatışması eksenli bölünmesi ekseninde alt işveren (taşeron)-üst işveren arasındaki ilişki setleri), taşeron uygulamasının kendisinin değil kapitalist üretim sürecinin doğasından kaynaklanır. Kapitalist toplumlarda üretimin alanı kamusal oluşturmaz; üretim özel alana hapsedilmiştir. Taşeronun bir parçasını oluşturduğu ilişkiler de özel

alana kayıtlıdır ve burada emir komuta zinciri işler. Bu alana fikirlerin temsilcileri olarak çıkıp, rasyonel argümanlarınızı ortaya koyup çözümler üretip, böyle çözümleri imkan dahiline sokacak prosedürler geliştiremezsiniz. İşveren "şunu yap ve bunu yapma" der ve bu karar "müzakere" edilemez. Bizatihi mülkiyet kurumu, böyle bir projenin, şanssız varsa, "akıl dışı" ya da "ütopik", yoksa, illegal ilan edilmesi için gerekli "rasyonaliteyi" tesis eder. Özel mülkiyetin (ya da artı-değerin temellük edilmesi imkanının) rasyonelliğin ölçütü olup da, üretici etkinliğin özel alana hapsedildiği yerde, demokratinin "radikal" olma imkanı kalmaz. Bu koşullar altında iş sözleşmesi başkasının özel alanına girme, oradaki tabiiyet ilişkisine dahil olma "hakkını" tesis eder. Bir giriş bileti haline dönüşür. Bu nedenle -fabrika kapısından geçip de- üretimin alanına giren, işletmenin sınırından geçen kişi, diğerlerini geride bırakır; yedek işgücü ordusunu (emek piyasasındaki rakiplerini) geride bırakır; sevdiğilerini geride bırakır; sözleşmesel ilişkide farazi olarak kendisine tanınan "hukuk önünde eşit taraflardan birisi olma" statüsünü geride bırakır. Hakimiyet altına giren ("Lockecu anlamda 'kendisine ait olan' emek gücü üzerinde tasarruf edebilme" özgürlüğünü geride bırakan) beden değil, emek gücü potansiyelini üreten ve yeniden üreten ve toplumun tümüne ait olan üretici gücü barındıran bütün bir ilişkiler sistemidir. Kolektif emek kendisini bulurken -ve bulabilmesi için- esaret altına girmiştir. Esaretin "öznesi" kolektif emektir. Beden -bundan kastedilen kolektif işçinin "eti" değil ise eğer- bir uğraktır, hedef değil. Aynı şekilde kurtuluşun "öznesi" de "just do it" sloganları ile dağ bayır dolanan, çaresiz ve bir o kadar da asabi bireysel bedenler olmayacaklardır. Bu bedencikler teker teker ele alındığında, bir başka ifadeyle, onları kolektif varoluşları ile birlikte anlamlandırabilecek yegane söylem inkar ve imha edildiğinde, iktidar esas, direniş tali bir mevzu haline gelir. Demek ki - en güçsüz halinde bile- Marksist söylem salt varoluşuyla, direnişi (güçsüzlüğünden çıkartmasa bile) iktidar karşısında ikincil olmaktan çıkarabilecek yegane araçtır.

4. Geride bırakma eylemi taşeronun işçisi için de asıl işverenin işçisi için de geçerlidir. Buradaki benzerlik taşeronla asıl işveren arasındaki ayrışmanın da temelidir. Hakimiyet altına alınan beden değil, emek gücü potansiyelini üreten ve yeniden üreten ve toplumun tümüne ait olan üretici gücü barındıran bütün bir ilişkiler sistemi olduğundan, kapıdan benzer işleri yapmak için giren benzer bedenler, içeride asıl işverenin işçileri ve taşeronun işçileri olarak ayrıştırılabileceklerdir. Zira tıpkı sermayenin fraksiyonları arasında olduğu gibi işçi sınıfının unsurları arasında da hem rekabet hem tabiiyet yoluyla yeni bölümlendirmeler yaratmak, mevcut bölümlenmeler üzerinden siyaset yapmak, bireyler için sermayenin stratejileri ile uyumlu kariyer stratejileri üretmek, mümkündür. Buradaki imkanlar seti sınırsız değildir kuşkusuz. Ancak, verili bir zaman ve mekanda toplumsal sınıflar arasındaki güç dengesinin çizdiği

yapısal sınırlar içerisinde, bir işletmeden diğerine kolayca sırayet edebilecek bir stratejiler ve keşifler alanı mevcuttur.

5. Öyleyse, taşeron, kendi iradesi dışında işleyen (ya da kendi iradesi olarak kabul ettiği maksatlı tavırları da üreten) bir sürecin içerisinde, hareketleri pek çok durumda ön-belirlenen bir pozisyonu işgal eder. Değer yasası ve buna bağlı olarak -uluslararası düzlemde sabit bir kar oranının bulunmayışı gerçekliğinde temellenen ulusal ve uluslararası rekabet koşulları; genel olarak sermayenin yeniden üretiminde ilgili devletin oynadığı tarihsel rol; sermayenin emeği denetim hakkının devlet tarafından tesisi için gerçekleştirilen siyasi/iktisadi ve ideolojik faaliyet; ve ilgili sermaye fraksiyonlarının hem küresel meta zincirleriyle hem de politik iktidarla olan ilişkileri, taşeronluğu "üstbelirleyen" süreçlerin bir kaçıncı oluşturur. Taşeronun kendisine ait bir gücü yoktur; o kolektif işçiden kendi hesabına düşen payın potansiyeli kadarını masaya koyabilir. Bu potansiyel de soyut emeğin terimlerine belirlenir. Daha da ötesi, taşeron asıl işverenin eski işçilerinden biri ya da bir kaçı tarafından oluşturulmuş, bütünü ile asıl işverene tabi bir şirket de olabilir⁴.

Taşeronluğun Normatif Düzenlemesindeki Belirsizlik ve Belirsizliğin Teknik ve Sosyal İşbölümü İçerisinde Yarattığı Etkiler

Taşeronluğun normatif düzenlemesindeki belirsizlik

Hukuk hiçbir zaman egemen sınıfın basit bir aracı olarak kavramsallaştırılmamalıdır. Yasalar, belirli grup ve tarafları açıkça korumak gayesiyle çıkarılamazlar. Hukuk, evrensel ve biçimsel olmalı, bizatihi bu biçimi nedeniyle kapitalist üretim ilişkilerini yeniden üretebilmeli ya da sürdürebilmelidir. Bizatihi evrenselliği ve biçimselliği nedeniyle bir bütün olarak sınıflı toplumu ve kapitalist sınıfın müteahkim pozisyonunu yeniden üretebilmelidir. Ve yine bu biçimi nedeniyle taraflara belirli pozisyonlarda kullanabilecekleri haklar verir. Bir başka deyişle, kapitalist üretim ilişkilerini sürdürmek için teker teker kapitalistleri korumamak, koruyamamak gerekir⁵. İşte, bütünselliği ve evrenselliği nedeniyle, hukuki düzenleme bazen istenmez bir şey olur.

Bugün için bakıldığında, taşeronluğu düzenleyen hukuk normlarının emek-sermaye ilişkilerinin pek çok alanında mevcut çatışmalara etkin cevaplar üretmediği söylenebilir. "Alt işveren işçilerinin asıl işyerinde örgütlü sendikaya üye olmaları halinde asıl işyerinde uygulanan toplu iş sözleşmesinden yararlanıp yararlanamayacakları, alt işveren işçilerinin işverenin hangi iş koluna, dolayısıyla işçilerin hangi sendikaya üye olabilecekleri, alt işveren işçilerinin yetki tespitlerinde grev oylamasında dikkate alınıp alınmayacakları..." 4857 sayılı İş Kanununun taşeronu düzenleyen ikinci maddesinin beş ve altıncı fıkralarının getirdiği "koruyucu" hükümlerin kapsamının ne olduğu; asıl işveren ve taşeron ilişkisinin hangi

durumlarda muvazaa sayılacağı; onaylanan ama uygulanmayan 94 nolu ILO sözleşmesinin bir "soft law"⁶ örneği mi olduğu yoksa doğrudan haklar lisanına tahvil edilebilecek bir metin mi olduğu; sorularının cevapları belirsizliğini sürdürmektedir (Şen, 2008; Özveri, 2008).

Anılan koşullar altında "köşeli" hukuki düzenlemelerin istenmezliğinden bahsetmek imkan dahilindedir. Alanı düzenleyen normlara ait bu sürekli belirsizlik halinin, verilecek kesin ve köşeli hukuki cevapların orta vadede hangi tarafa ne getirip ne hangi taraftan ne götüreceğinin tam olarak bilinmiyor olmasından kaynaklandığını savlayacağım. Belirsizlik hali taşeronluk müessesesinin düzenleme ve etki alanının büyüklüğünden ve emek-sermaye ilişkilerinde sermayenin gelecekteki gücünün hesaplanamıyor olmasından (emek ve sermaye cepheleği arasında - emek için kötü olsa bile- dengenin bir türlü sağlanamıyor olmasından) kaynaklanmaktadır. Bir başka ifade ile, yarının emek için kötü olduğu bellidir, ama ne kadar kötü? Emek piyasasında arz cephesinin (sendikaların) gözle görünür zayıflığı karşısında, kapitalistlerin taleplerinin emek sermaye ilişkisinin gerçekleştiği bütün alanlarda işçi-işveren pratiklerini doğrudan belirlemeye başladığı söylenebilir. Kapitalistlerin görece güçlerinin daha da artacağı tahmin edilmektedir. Bu durumda sistem kendisini ileride elde edebileceği daha iyi pozisyonları engelleyecek bir biçimde bağlamak istememekte, bugünkü emek-sermaye dengesinden (emek için) daha kötüsünü elde etme fırsatından vazgeçmek istememektedir. Bu dinamiği güçlendiren sebeplerden sadece birisini ele alalım: Pahalı dolar politikalarına rağmen (taşeron olsun olmasın, taşeron kullansın kullanmasın) ihracat ekonomisinin çeşitli sektörlerindeki imalatçıların neo-liberal hükümete verdikleri desteğin sürekliliğinin ardında, bu kesimin emek üzerindeki aşırı taleplerine (uluslararası ölçekte artı kar yaratacak boyutta mutlak artı-değeri arttırma çabalarına) sistemli olarak göz yumulması olduğu söylenebilir. Mutlak artı-değerin sektörel ortalamalar üzerinde temellükünün mümkün olabildiği durumlarda emek ve sermaye arasında kanun ve yargı içtihatları ile belirlenmiş ve bu sebeple de hemen değiştirilemeyecek (yarı-istikrarlı) bir denge tesisi sermaye kesiminin işine gelmeyebilir, özellikle a-dengelerin yakın vadede esaslı olarak değişmesi ihtimali sermayenin politik stratejilerin belirleyeni haline geldiyse b-sermaye fraksiyonları arasındaki çekişme ortaklaşa bir tavır/hareket imkanını kısıtlıyor ise.

Sosyal İşbölümü ve taşeronluk

Taşeronluk kurumunu değerli kılan şeyin, taşeronluğun sadece teknik işbölümü içerisinde işçi işveren ilişkisinin düzenlenmesi üzerindeki etkisi olduğunu söylemek yetersizdir. Taşeronluk kurumu, aynı zamanda, başta özelleştirme sürecindeki etkileriyle, bir bütün olarak kapitalist sınıfa, kamu elinde biriken değerlerin aktarılması için de işlevseldir.

Liberal söylem içerisinde bakıldığında, kamu varlıkları ya işçilerinin güvenceleri ve sayıları azaltılarak, ya da işçisizleştirildikleri ölçüde -ve bu kayıtlı- alıcı bulacaklardır. Bu önermeler "apaçık" "besbelli" kabul edildikleri ölçüde, bu önermelerle düşünenlerin "keşfettikleri" çözümler de benzer görüntüler vereceklerdir. Öyleyse taşeronluk müessesesinin işlevlerini teknik işbölümü hudutları içerisinde aramak (bu alanla tehdit etmek) her koşulda eksik sonuçlar verecektir.

Sayılanın yanı sıra, taşeronluk müessesesi, taşeronun işçilerini salt bireysel iş hukukundan kaynaklanan haklarından değil, kolektif iş hukukundan kaynaklanan (ve geçen çeyrek yüzyıl içerisinde de iyice tırpanlanan) haklardan da mahrum etmenin çok kulplu bir aracıdır. Kolektif iş hukukunun sınıfsal etkileri de teknik işbölümü içerisindeki emek-sermaye ilişkisini etkilediği kadar (hatta daha da fazla) sosyal işbölümü sınırları içerisinde emek-sermaye ilişkisini etkiler. Bu argümanı desteklemek için emek gücü maliyetinin toplam artı-değer kitlesi üzerindeki etkilerini hatırlatmak yeterli olacaktır.

Şu cümleler liberal söylemin rasyonalitesi içerisinde "apaçık" hale gelmiş olan muhtelif soruna yönelik olası çözümleri ve iktidar stratejilerini ifade eder: a-"önce memur statüsündeki işçileri, onlara yüksek ücret önererek sözleşmeli bir hale getirir, sonra da bir taşeron işletmenin çalışanı olarak eski işlevlerini görmelerini sağlarsın"; b-"yeni işçileri sözleşmeli statüsünde al, böylece bir yandan (memur statüsündeki) eski işçileri zaman içinde tahliye eder, diğer yandan özelleştirme için işletmeyi çekici hale getirirsin"; c- "önce kamu iktisadi teşebbüslerine eleman alma sıkıntısı yarat sonra bu sıkıntıyı aşmak için sözleşmeli personel uygulaması başlat"

Teknik işbölümü ve taşeronluk

Bu koşullar altında yeni ölçeklerde ve yeni stratejiler içerisinde yeniden "keşfedilen" (yeni işlevler edinen) taşeronluk gibi hukuk teknolojilerinde, emek piyasasının talep cephesinin artan (sürekli arttığı için de kurumsallaşamayan ya da esnekleştikçe esnekleşen) yapısal üstünlüğünün izini sürmek mümkündür.

Taşeronlukta, emek gücünü "kiralayan taraf" veya "işçi karşısında sözleşmenin tarafı olan" kimse (alt işveren), emek gücünü kullanan asıl işverenden bağımsız, müstakil bir hak süjesidir. Diğer bir deyişle, taşeronluk nam hukuki teknoloji ekseninde, emek gücünü kullanan ve kiralayan arasında bir ayırım gerçekleştirilebilmiştir. Bu ayırım işyerindeki sosyal bir gerçekliğe denk düşmez: taşeron çoğu kez bir kapitalist değil, kapitaliste tabii bir kimsedir (eski işçi vs.). Bu ayırımın temeli, daha önce de belirtildiği gibi, üretim sürecini oluşturan muhtelif etabın (üretim sürecine ilişkin) tabii bir gereklilik sonucu farklılaşmasında değil, kapitalist üretim sürecinin sınıfsal doğasında

yatmaktadır. Sermaye sürekli olarak üretim sürecini ve onun etaplarının sayısı ve büyüklüğünü, dolayısı ile bu sürece müdahale zeminlerini yeniler. Bu yenileme/dönüşüm sürekliliğini sınıf mücadelesinin somutluğunda bulur. Geline nokta, kapitalist kendisine tabi olarak çalışan (ara kademedede bulunan) elemana sadece elindeki buyurucu yetkinin bir parçasını değil, hukuki sorumluluklarının bir kısmını da devretmenin yolunu bulmuştur. Ancak buyurucu yetkideki devir kendisinde bir yetki kaybına sebebiyet vermez iken, sorumluluktaki devir kapitaliste gerçek bir "özgürlük" sağlamaktadır.

Asıl işveren emek gücünü kullanırken; taşeron, işçiyi onun yerine kiralamaktadır. Mevcut üretim araçlarının kontrolü ve bu kontrolün tesisinde bilinen en uygun hukuk teknolojisi olarak mülkiyet, kural olarak doğrudan asıl işverenin ellerindedir. Buna mukabil artı-değerin temellükü dolaylı bir biçim almıştır. Onu önce taşeron temellük eder. Ama bu temellükü de temellük gerçekleşmezden önce verilen "temellük edileni devretme" sözüne koşulludur. Bir başka ifade ile üretim sürecini kontrol eden de, artı-değeri eşitsiz oranlarda temellük eden de asıl işverendir (kapitalisttir). Üretim sürecini asıl işveren kontrol ediyor ve artı değeri de yine asıl işveren temellük ediyor ise taşeron ne işe yarar? Bu noktada taşerona düşen gerçek edimi bulabiliriz. Geline şu noktada, taşeronlaşmanın temel karakterinin, artı-değerin paylaşılmasından ziyade, işçi üzerinde kurulması gereken -toplumsal olarak önbelirlenmiş- denetimin gerçekleştirilmesi hedefinde aranması gerektiğini belirtebiliriz. Artık gerekli denetimin kurulması için bir değil iki uğrak bulunmaktadır: asıl işveren ve yetkileri bir yanda taşeron ve sorumlulukları diğer yanda.

Üretim sürecinde (teknik işbölümü kapsamında) emeğin örgütlenmesi ve işleyişi üzerinde işverenin devlet tarafından garanti altına alınması gereken hakimiyeti (buyurma ve kontrol etme hakkı) esas olarak mülkiyet hakkına dayanır. Bu hak sayesinde işveren, hangi eylemin nerede ve hangi alet ve makine avadanlığı ile gerçekleştirileceği, kaç kişi tarafından yürütüleceği, nasıl bir emek yoğunluğuna tekabül edeceği, kimlerin kontrol, kimlerin ifa, kimlerin de tasarım-taşıma-koruma gibi diğer işlerle ile iştigal edeceğini belirler. Bu hak işçi işveren ilişkisinin düzenlenmesine esas oluşturmakla kalmaz, aynı zamanda bütün bir bağımlılık ilişkileri setinin (emek-asıl işveren, taşeron-asıl işveren, emek-taşeron) tanımı (kurgulanışı), tesis edilişi ve uygulamasında ideolojinin ve devlet iktidarının iç içe geçmiş rollerini belirler.

Altını çizmek için söylenenler şu şekilde yeniden formüle edilebilir: Kolektif kapitalistin bir fraksiyonu olarak bireysel kapitalist (işveren) taşeron kullanılmaya başlayarak, taşeronun kişiliğinde -hukuken olmasa da sosyolojik olarak- kendi temsilini gerçekleştiren ve kendisine tabi yeni bir varlık yaratmaktadır. Bu suretle -kaldığı kadarıyla- işgücü maliyetine tahvil edilebilecek

mesuliyetlerinden arınmak için yeni bir uğrak inşa etmektedir. Anılan haliyle taşeron, sosyal işbölümünü gerçekleştiren "bağımsız" üreticilerden birisi değildir. O teknik işbölümünün bir unsuru olmakla birlikte sosyal işbölümü gerçekleştiren bireysel kapitalistlerden biriymiş gibi hukuki kişilik taşımaktadır. Gücü kendisine ait olmayan bir mülkiyet hakkına dayanmakta, kendisine ait olmayan buyrukları seslendirmektedir. Mesuliyetin aktarılması açısından sağladığı avantajlar açısından değerlendirildiğinde - yaygın ve güncel kullanımı içerisinde- o bir "keşiftir". İşçilere karşı şirket, şirketler karşısında bir işçidir. Yersizleştirilmiş bir ara kademe yaratığıdır.

İşverenle taşeron arasındaki bağın taraflara getirdiği edim yükümlerini kısaca incelemek denilenleri daha anlaşılır kılacaktır. Asıl işverenle aralarındaki sözleşmenin terimleri her ne olursa olsun, gerçekte taşeronun edimi, kardan ödenen belirli (ama çoğu kez önemsiz) bir miktar pay karşılığında, emek gücü üzerinde işveren için gerekli denetimi yoğunlaştırarak tesis etmek ve işverenin mesuliyetinin önemli bir kısmını kendi hukuki şahsiyetinde toplamak şeklinde belirlenebilir. İşvereni sorumluluklardan kurtardığı ölçüde, bu denetimi tesis etmek için gereken maliyete kural olarak, taşeron katlanacaktır. İşgücünü taşeron örgütleyecektir, üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmaksızın! İş kanununun belirsizlikleri de bu yönde yorumlanacaklardır. Zira yorum, ilgili içtihatların ve yasa hükümlerinin de içinde bulunduğu baskın hukuki söylemin bir işlevidir. Yorum süreci, normların yüklemelerini, içerdikleri prensipleri ve dolayısı ile anlamlarını hakim söylem içerisinde anlamlandırmanın bir diğer ismidir. Karşı yorum da aynı şekilde, kendisini de içeren başka bir söylemin (bir karşı söylemin) parçası olmak durumundadır. Karşı-söyleminiz olmadan, karşı-yorumunuz olmaz⁷. Bazıları büyük anlatılardan azade olduklarına inana dursunlar, bütün yorumlar ve dolayısı ile hukuki yorumlar emeğin lehinde ve aleyhindeki söylemlere akarlar.

Sonuç yerine

Özetle, emek gücünü kiralayan (taşeron) ve emek gücünü kullanan (asıl işveren/bireysel kapitalist) arasındaki ayırım, işyerinde sömürüyü artırmaya hizmet edecek yasal/teknik/örgütsel bir yenilik ortaya çıkarmaktadır. Taşeronlaşma ile yaratılan yenilik sorumluluk transferidir ve önceden de belirtildiği gibi bu transferin imkanı mevzuattaki belirsizliğe dayanmaktadır. Bu belirsizlik neo-liberal söylemin ışığında yeni bir belirlilik halini ifade eder: "her somut durumda emek cephesi için olası en kötü sonucu üret". Maliyetler ve cezalarla ilgili sorumluluğun esaslı bir kısmının emek gücünü denetim altına alma yükümlülüğünü taşıyan kiracıya devri ve işçilerin başka biri tarafından "kiralınmış" olması, aksi yönde etkiler yaratabilecek bir takım normun da denetlenmemesi ya da yargısal pratikte kendisine atıf bulamaması

olgusu ile birlikte düşünüldükçe, uygulamada, "her somut durumda emek cephesi için olası en kötü sonucu" üretmektedir.

Taşeronluk müessesesinin etkilerinin hesaplanmasında, 1994 sonrası hukuk uygulamasında ve mevzuatta meydana gelen diğer değişiklikler, bütünsel önemi haizdirler. Örneğin, yeni İş Kanunu'nun 7. Maddesi, işverenlerin taşeronlaşma sisteminin yararlarından, ki bu sistem sanayinin tümü için işlevsel değildi, daha fazlasına ulaşmasını sağladı. Taşeronlaşma, sanayiye, büyük işyerlerinde istihdam edilmek üzere hazırlanmış vasıflı ya da yarı-vasıflı işçiler kazandırmak konusunda yetersiz kalmaktadır. Geçici iş ilişkisinin hayata geçirilmesi ile, sanayi, merkez işçileri, kriz zamanlarında ücret ödeme maliyetine katlanmadan istihdam etme gücünü elde etmiştir. Bir başka deyişle, yukarıda da belirtildiği gibi, emek-sermaye ilişkisinin normatif düzenlemelerini ele alırken, normlarla sınırlı kalmayan, hukuk uygulamasına yön veren değer ve kavramları da içeren bir "üretim ilişkileriyle ilişki kurma" biçiminin, liberal (ve/veya neo-liberal) söylemin, genel etkisini düşünmezlik edemeyiz. Normlar bu söylemin "apaçıklıkları" içerisinde kendi somut uygulamalarını bulurlar. Daha da somutlaştırarak söylersek, "işyerinin korunması ilkesi" gibi bir ifadenin içtihat ve doktrine girebildiği bir yerde, iş hukuku ders kitaplarını yazan insanların utanıp sıkılmadan, sanki kırk yıldır mevcut bir "ilke"den bahsedercesine bu "ilke"den bahsedebildikleri bir yerde, İş Kanununun ikinci maddesinde getirilen taşeron işçilerini "koruyucu" hükümlerin kapsamı, bu maddenin lafzı üzerinden götürülen tartışmalara sınırlanamaz.

Anılan bu söylemsel arka plan aynı zamanda taşeronluk müessesesinin sosyal işbölümü üzerindeki etkilerini anlamak için de elzemdir. Devlet mülkiyetindeki firmaların her yıl belirli bir metanın üretimi için gerekli toplumsal faaliyeti gerçekleştiren firmalar kümesi içerisinde çıkarılması "gerekliliğinin" kendisi, kapalı ve gerçeklikle bağları son derece zayıf olan bir söylemin, liberal/neo-liberal söylemin, anlattığı hikayenin gerçekliğe tahvil edilmesi ve bu "gerçek"liğin gereğinin icrası olmaktan ötede bir anlamı haiz değildir. Bu hikaye ediş tarzı kamusal mülkiyetin (kanunun elinde birikmiş değer) kapitalistlere transferini meşrulaştırmaya yaramakta, taşeronluk müessesesi de kamu çalışanlarının haklarından mahrum bırakılmaları için gerekli donanımı sağlayan bir seri hukuki "keşif" içerisinde yerini almaktadır.

Bu yazı taşeronluk müessesesinin anlamlandırılması sürecinde, öncelikli olanın düzenlemeler değil, düzenlenilen şeyin yapısı olduğu savından yola çıktı. Bir başka ifade ile, bu çalışma, düzenlenilen ilişkileri bilmeden ve irdelemeden, düzenleyici hükümler üzerine kelam etmenin görünür anlamsızlığı ve derin anlamı üzerine duyulan rahatsızlığın ifadesi oldu. Emek sermaye ilişkisinin

bütün alanları, düzenlenilen ilişkileri, bu ilişkilerin anlamlarını ve bu ilişkileri yeniden üreten mekanizmaları göz ardı edip, düzenleyici hükümlerin lafzı üzerine koparılan fırtınalarla kaplıdır. Toz toprak her yanı kaplamışken, cisimlerin görüntülerinin (normun lafzının) değil, bu cisimlerin yerini belirten haritaların ve bu cisimlerin düzenini anlamamızı sağlayacak "bilimin" öne çıkması beklenir. Açıktır ki, bu "bilimi" öne çıkartacak dinamikler burjuva rasyonalitesinin bir ürünü olarak ansızın ortaya çıkmayacaklardır.

DİPNOTLAR

1. İşbölümü kavramı bireylerin birbirinden farklı, ihtisas gerektiren türden işleri üstlendiği durumlara gönderme yapar (**Esin, 1982**). İşbölümünün pek çok çeşidi vardır. İşbölümünün gerçekleştiği uzam ve zamanı belirleyen kriterlere göre, yerel ya da ulusal sınırlar içerisindeki işbölümünden uluslararası işbölümüne, ev işlerinin yürütülmesinden endüstriyel üretime, fikri emekten kol emeğine, enformel işlerden formel işlere, kamusal kurumlardan şirket örgütlenmelerine, cinsiyetten, ırka ya da yaşa, özgül yanlarını bu alt başlıkta açıklamaya gayret ettiğim kapitalist işbölümünden sosyalist, prekapitalist iş bölümlerine kadar pek çok düzlemde pek çok işbölümü türü saptanabilir. Marx (1986), üretim alanı içerisindeki (teknik işbölümü) ve üretim birimleri arasındaki (sosyal işbölümü) işbölümünü ayrıştırmaktadır. Üretim birimi içerisindeki bölümlere (teknik işbölümü) tekil sermayeyi kontrol edenin insiyatifıyla örgütlenir ve planlanır. Daha doğrusu, mevcut üretim normlarına uygun bir işbölümünü gerçekleştirme sorumluluğu, tekil sermayenin temsilcisine aittir. Üretimin toplumsallaşması süreci içerisinde, sınırları ve kapsamı değişen bu sorumluluğun kaynağı pek çok kere üretim araçları üzerindeki mülkiyet ve iş sözleşmesi tarafından biçimlendirilen denetim yetkisidir. Yatay boyutunda teknik işbölümü, farklı makinelere bağlı olarak farklı işleri yürüten işçileri kapsarken; dikey boyutunda, denetim yetkisini realize eden komuta zincirinde ifadesini bulur. Üretim birimleri arasındaki işbölümünde (sosyal işbölümü) ise işçiler farklı kapitalistler için farklı ürünlerin üreticileri olarak irtibatlanır (**Sayer, 1995**). Kavram, emek süreçleri arasındaki karakteristik ilişkilerin yapısını genel olarak belirtmek söz konusu olduğunda öne çıkar. İki işbölümü türü arasında yapılan ayırım, planlı ve despotik kontrol edilen teknik işbölümünün doğası ile sosyal işbölümünün ex post ve anarşik piyasa düzenlemelerine konu teşkil eden yapısı arasında mevcut karşıtlığı görünür kılar. Kapitalizmin rasyonel organizasyon ve anarşik alanlar arasında geliştirdiği sıra dışı ve çelişik kombinasyonu gözler önüne serer (**Sayer, 1995**).

2. Adi ortaklık hukuki temelinde gelişen bir ortaklık biçimi, yabancı yatırımların ülkeye girişinde tercih ediliyor.

3. Lipietz'in (1987) chance discovery (tesadüfî keşif/ keşif/buluş) kavramı, yapıların dönüşümünde öznenin oynayabileceği rolü ve bu rolün sınırlılıklarını ve

potansiyellerini kavramlaştırabilmek maksadını gütmektedir. Lipietz, öznenin önünde seçenek olarak bulunabilecek çözümlerin birisini diğerlerinin önüne geçirmek yoluyla, -yapısal sınırları içerisinde- özneye eylemlilik alanı tanımıştır. Özne mevcut olmayan bir şeyi seçemez ancak daha önce seçilmemiş olanı ya da seyrek olarak başvurulana -önceki konjonktür gereği seçimi uygun olmayana- seçebilmek de bir "buluştur", "keşiftir", bir eylemlilik haline delalet eder. Diğer yandan özne/fail, yapıyı oluşturan güçlerin "ortak" "ihtiyaçları" üzerinden bir keşifte bulunmaya zorlanamaz.

4. Bu konuda mükemmel bir örnek için Murat Özveri'nin Mayıs 2008 tarihli Tes-İş dergisinde ele aldığı örneğe bir atıfta bulunmak yeterli olacaktır.

5. Hukukun otonomisi kavramını tanımlamaya çalıştık. Diğer yandan, hukukun otonomisi kavramı, yasaların teker teker kapitalistleri korumak için çıkartılamayacağını vurgularken, kapitalist üretim ilişkilerini yeniden üretmek ya da sürdürmek denilen şeyin bizatihi kendisinin eğilimsel olarak belirli sınıf pozisyonlarındaki insanları koruyacağı gerçeğini örtmek maksadını gütmemektedir. Bu nedenle, taşeronluk sözleşmesi gibi "hukuki teknolojiler", iş sözleşmelerinin "katılıklarının" yarattığı "olumsuz" sonuçları gidermektedirler demek basit araçsal mantığa saplanmak anlamına gelmez.

6. Hukuki taahhütler içermeyen ama kanun koyucuya gerekli hukuki düzenlemeleri yapmak hususunda siyasi yükümlülükler getiren akit türleri.

7. Karşı-yorumunuz karşı özdeşleşme yaratabileceği gibi özdeşleşimin kırılması ile de sonuçlanabilir ama bu tartışmanın yeri burası olmadığından, belirtmekle yetiniyorum.

KAYNAKLAR

Esin, P. (1982) İşbölümü, Yabancılaşma ve Sosyal Politika, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Lipietz, A. (1987) Mirages and Miracles: The Crises of Global Fordism, Londra: Verso.

Marx, K. (1986) Kapital I (çev. A. Bilgi), Ankara: Sol Yayınları.

Özveri, M. (2008) İş Hukukunun Altının Oyulması, Tes-İş Dergisi:109-114.

Sayer, A. (1995) Radical Political Economy: A Critique, Oxford: Blackwell.

Şen, S. (2008) Altışverenlik: İşçilerin ve Sendikaların Kabusu, İşverenlerin Truva Atı, Tes-İş Dergisi:95-105.